

FORGÓ ANDRÁS

A politika kultúrtörténete

TANULMÁNYOK

Egy „német” elmélet vitája
és annak tanulságai*

A nyelvi fordulatot (*linguistic turn*) követő kulturális fordulat (*cultural turn*) régóta érezteti hatását az európai történetírásban, az utóbbi időben pedig a magyar történetésszaktámát is elérte. A következő sorok ennek egy aspektusára, a politika kultúrtörténeti megközelítésére összpontosítanak egy, az utóbbi évtizedben lezajlott német szakmai vita kapcsán. A kérdés aktualitását adja az is, hogy a politika kultúrtörténeti megközelítésének fontossága nemrég a magyar történeti kutatásban is megfogalmazódott.¹ Az alábbiakban a németországi vita hevében született tanulmányok segítségével kívánom bemutatni az elmélet lényegét és az azzal kapcsolatban felszínre került kritikákat, majd a tanulságokat leszűrve, annak hasznosíthatóságára térek ki. Nem célom a kérdés tágabb, elméleti szintű bemutatása,² ezért nem is foglalkozom a *cultural turn* nagy klasszikusainak munkáival, kizárólag az említett vitához kapcsolódó, a vitapartnerek munkáinak hivatkozásai között rendre előkerülő, legfontosabbnak ítélt írásokra koncentrálok. Megítélésem szerint ugyanis a „német szűrőn” áthaladt elmélet, különösen a kora újkor vonatkozásában, egyúttal olyan többletet is termelt, amelyet a magyar kutatásnak is figyelembe kell vennie.

„Új kultúrtörténet”

Az „új kultúrtörténet” egyik jelentős német képviselője, Ute Daniel a „régí és új kultúrtörténetről” írt tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy a kultúrtörténet a kezdetektől, vagyis a 18. századi felbukkanásától kezdve el kívánt határolódni a „hagyományos” történeti megközelítéstől, az uralkodók, államok, államközi kapcsolatok vizsgálatától. A kultúrtörténeti kutatások terén azonban igazán jelentős változás a II. világháború óta figyelhető meg, amikor a történetírás egyre inkább olyan témák felé fordult, amelyekkel korábban nem vagy csak marginálisan foglalkozott. Idesorolja az Annales-iskola háború utáni nemzedékét, természetesen

* A dolgozat elkészítését a Balassi Intézet Collegium Hungaricum (CH/1) ösztöndíja támogatta.

1 Szijártó M. István: A „konfesszionális rendiségtől” az „alkotmányos rendiségig”. Lehetőségek és feladatok a 18. századi magyar rendiség kutatásában. *Történelmi Szemle* 54. (2012) 1. sz. 37–62.

2 A legfontosabb szerzőket lásd: Uo. 44–52.

mindenekelőtt Fernand Braudelt és Emmanuel Le Roy Ladurie-t. Előbbi a mindennapi élet és az anyagi kultúra, míg utóbbi a mentalitástörténet kutatásával mutatott új irányokat a történettudományak. A háború utáni (Nyugat-)Németországban elsősorban Thomas Nipperdey munkásságát emeli ki, aki a történeti antropológia meghonosításával járult hozzá az új kutatási irányok kijelöléséhez. Ezt követően az angol nyelvterületről érkező *linguistic turn*, erre támaszkodva pedig a Michel Foucault inspirálta diskurzuselmélet, valamint a Reinhard Koselleck és kollégái által kidolgozott fogalomtörténet és történeti szemantika járult hozzá a történeti kutatás látásmódjának megváltozásához. A kultúrtörténet tárgyának és ezzel összefüggésben a kultúra fogalmának definíciós kényszere elől Ute Daniel elegáns mozdulattal tér ki: szerinte a kultúra nem definiálható, ezzel filozófusok és kultúrtörténészek generációi is hiába próbálkoztak. Egzakt definíció híján két olyan sajátosságot emel ki, amely „vörös fonálként” húzódik végig a kultúrtörténeti megközelítések sokaságán: egyrészt mindegyikük igyekszik kiterjeszteni a történelem illetékességi területét olyan témákra is, amelyek korábban nem tartoztak a vizsgálódás körébe, másrészt pedig nemcsak önmagában a történeti folyamatok iránt érdeklődnek, hanem az azokra vonatkozó korabeli értelmezési lehetőségeket és az ezek közötti kölcsönhatást vizsgálják. Megállapítja, hogy nincs olyan kutatási téma, amelyet ne lehetne kultúrtörténeti vizsgálat tárgyává tenni.³

A politika kultúrtörténete

Mintegy az előbbi gondolatmenetet folytatva Thomas Mergel 2002-ben megjelent tanulmányában a kultúrtörténet igazi kihívását a „kemény” témák felé fordulásban látja, ezek közül pedig leginkább a *politikátörténet kultúrtörténeti megközelítését* tartja a legizgalmasabb lehetőségnek. Megfogalmazása szerint ugyanis a „réggebbi politikátörténet” azokra az eseményekre koncentrál, amelyek úgymond nagy befolyást gyakoroltak az emberek életére, az államok és társadalmak létrejöttére: a háborúkra, konferenciákra, rendeletekre és törvényekre, valamint az ezekből következő döntésekre. A politikátörténet az események oksági láncolatát rekonstruálja, a döntésekre fókuszálva. Ez Mergel szerint különösen német sajátosság, egyben eltérés a politika arisztotelészi fogalmától. Az angolszász történetírás ezzel szemben a politikát sokkal inkább fogja fel folyamatnak, mint eredménynek (*policymaking*). Ez a német politikafelfogás Mergel szerint egyrészt a „Polzey” korabeli fogalmából ered,⁴ így a német történetírás általában a kormányzattörténet-

3 Ute Daniel: Alte und neue Kulturgeschichte. In: Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Arbeitsgebiete – Probleme – Perspektiven. 100 Jahre Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Hrsg. v. Günter Schulz u. a. Steiner, Wiesbaden, 2004. (VSWG Beiheft 169.). 345–358. A kérdésről részletesen: Ute Daniel: Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2001.

4 Ennek magyar vonatkozásáról: Kovács Ákos András: „Németországba a Politiával.” Egy politikai fogalom használatáról Magyarországon a 18–19. század fordulóján. In: Terek, tervek, történetek. Az identitás történetének térbeli keretei, 2. Szerk. Cieger András. Atelier, Bp., 2011. 37–58.

tel azonosítja. Másrészt a német politikai gondolkodás etatista karaktere szerinte a felekezetszerveződés korszakának kényszereiből, a főhatalom egyházkormányzati feladataiból is levezethető. Ennek a politikatörténeti felfogásnak a szereplői a hatalmi szubjektumok, államférfiak, esetleg maguk az államok. Ebben egyrészt a történetírásnak az a törekvése fogalmazódik meg, hogy az egyénit, a különlegest kutasassa, másrészt az a meggyőződése jut kifejezésre, hogy a tömegeknek nem sok szerepe volt a politika formálásában.

Mergel úgy látja, hogy a politikatörténet oksági szemléletét először a társadalomtörténeti kutatások tették meg, amelyek a *cui prodest?* klasszikus kérdését alkalmazták a politikai vizsgálatok során is: annak kellett véghezvinnie a változást, aki abból profitált. De a társadalomtörténeti kutatások sem hoztak kellő áttörést, mert itt a nagy emberek helyett a nagy társadalmi szerveződések kerültek a vizsgálat homlokterébe, a politika hétköznapijai kiestek a kutatás látóköréből. Mergel is a mindennapi élet történetének megjelenését tartja e téren fordulópontnak, amely végre „alulról” közelítette meg vizsgált témáját. Az utóbbi évtizedekben pedig közeledtek is egymáshoz az irányzatok: a parlamentarizmuskutatás nem lehet meg társadalomtörténet, az eszmetörténeti kutatás pedig a mindennapi élet ismerete nélkül.

A következő lépés Mergel szerint a *politikai kultúra* fogalmának kialakulása volt. Megfigyelése szerint ennek két fontos megjelenési formája van: az első a politikai kultúrát olyan keretnek tekinti, amely a világképet, a politikai kódokat és a programnyelvet adja meg. Ezzel összefüggésben a politikai mentalitás került a vizsgálat látókörébe. Másrészt a politikai kultúra a politikai pedagógia szerepét töltötte be: a „jó” és a „rossz” politika, illetve politikai berendezkedés elkülönítését. Mergel szerint mindkét felfogással az a baj, hogy a *kultúra* nem maga a *politika*, hanem csak annak díszítőeleme. Magát a politikát azok a döntéshozók testesítik meg, akik „a hátsó szobában” ülnek, a politikai kultúra ezzel szemben az előtérben: a fátylászemekben, a nemzeti ünnepekben és jelképekben nyilvánul meg. Rosszabb esetben a politikai látványosságokat csak azért hozzák létre, hogy az emberek nézhessenek valamit, miközben a valódi döntések megszületnek. Ez a politikai kultúrát végső soron kellékké redukálja, amelyben valamit megmutatnak, nem amelyben valamit ténylegesen véghezvisznek.

A *politika kultúrtörténete* szakít a fenti értelmezésekkel. Ezt annál is inkább megteheti, mert teljesen másképp közelít vizsgálatának tárgyához. Először is a történelmet nem közelinek, nem a mával rokonságban lévőnek tekinti, mely annak értelmezéséből levezethető. Ezt a megközelítést Mergel *etnológiai szemléletnek* nevezi: minden vizsgált jelenséget úgy kell tekintenünk, mintha egy ismeretlen Amazonas menti törzs életét kutatnánk. A kultúrtörténészek tehát nem azért vizsgálnak történeti jelenségeket, mert azokban belőlünk rejtőzik valami, hanem mert *különbözőek*, és ebből megtanulhatjuk, hogy milyen relatív, milyen kevésbé magától értetődő a saját világunk.

Másrészt mivel a kutatás során emberekkel kerülünk szembe, a valóság megértési folyamatokon keresztül jön létre. Ez a *kommunikatív konstrukció* egyrészt a forrásokban megjelenő nyelv vizsgálatának fontosságára hívja fel a figyel-

met, másrészt a nonverbális, nagyon gyakran *szimbolikus kifejezések* felértékelődésére. A „szimbolikus politikát” nem lehet a „valóságos politikával” szembeállítani, minden politikának szimbolikusnak kell lennie, ha azt akarja, hogy megértsék. Mivel a szimbólumok több jelentést hordoznak, komplex valóságokat egyszerűvé tesznek: mindenki a sajátját tudja hozzákapcsolni. A politika kultúrtörténete nem a politika melléktermékét akarja rekonstruálni, hanem többek között olyan témákat keres, amelyekkel a régebbi politikatörténet is foglalkozott, de az érdekeket, a hatalmat, a konfliktusokat úgy vizsgálja, mint kommunikatíván létrehozott és szimbolikusán reprezentált jelenségeket. A politikát cselekvési és kommunikációs térnek tekinti, és figyelmet fordít a politikai diskurzusok és nyelvi struktúrák vizsgálatára. Egyúttal a politika olyan megnyilvánulásainak szerepe is felértékelődik, amellyel az eddigi kutatás nem, vagy nem kellő részletességgel foglalkozott, mindenekelőtt a rituálék, a szimbolikus reprezentációk kérdésével. A politika kultúrtörténeti megközelítésének azonban végső soron nem az eddigi kutatási arzenál kultúrtörténeti bővítése a célja, hanem a kultúrtörténeti perspektívának a „politika” teljes dimenziójára történő kiterjesztése.⁵

Mergelhez hasonlóan Achim Landwehr is az állam és a külpolitika kizárólagos szemléletében látja a hagyományos politikatörténet deficitjét a politika kultúrtörténetének perspektíváit tárgyaló tanulmányában. Sőt ő Le Goff híres kijelentését kölcsönvéve egyenesen a „hagyományos” politikatörténet *haláláról* ír.⁶ Érvelésében arra világít rá, hogy a politikatörténet a romantika korában az aktuális kérdések történelmi dimenzióba helyezésére szolgált, és minden más megközelítést háttérbe szorított. Landwehr Mergelnél precízebben vázolja fel a politikatörténet kitörési kísérleteit a 19. század végi „módszertani vitától (*Methodenstreit*)” az 1980-as évek vitáig, míg végül ő is eljut a politika kultúrtörténeti megközelítésének szükségességéhez. Mergelnél elegánsabb módon nem kérdőjelezi meg az állam mint vonatkoztatási pont létjogosultságát, szerinte az erre vonatkozó kérdések nem kerülhetnek a „történelem szemétkosarába”. A politika kultúrtörténeti megközelítésének azonban sokkal inkább azzal kell foglalkoznia, hogy miként jött létre az állam mint konstrukció. Ugyanúgy a személyek és döntéseik vizsgálata is jelen marad, de az igazán érdekes kérdés már nem az lesz, hogy *mit*, hanem hogy *hogyan* döntöttek. Ugyanígy azok a mítoszok, ideológiák és rituálék is felértékelődnek, amelyekkel a döntéseiket igazolták.⁷

Thomas Mergel és Achim Landwehr általánosságban fogalmazta meg a politikatörténet újfajta megközelítésének szükségességét és ennek legfontosabb ismérveit. Mergel tanulmányában 19. és 20. századi példákat is hoz ennek szemléltetésére, egy bielefeldi kutatási projekt pedig – a híres bielefeldi iskola hagyományait követve, de annak eredményeit kritikusán szemlélve – kifejezetten erre a

5 Thomas Mergel: Überlegungen zu einer Kulturgeschichte der Politik. *Geschichte und Gesellschaft* 28. (2002) 574–606.

6 Le Goff megfogalmazásában: „...the old political history is still a corpse that has to be made to lie down.” Jacques Le Goff: Is politics still the backbone of history? *Daedalus* 100. (1971) 12.

7 Achim Landwehr: Diskurs – Macht – Wissen. Perspektiven einer Kulturgeschichte des Politischen. *Archiv für Kulturgeschichte* 85. (2003) 71–117.

korszakra fókuszálva kísérli meg a politika kultúrtörténete, vagy ahogy nevezi, az „új politikatörténet” elméleti megalapozását.⁸ A politika kultúrtörténeti megközelítése azonban leginkább az ezt megelőző korszak, a kora újkor kutatásában vált Németországban programadóvá.

A meghatározhatatlan birodalom

A német történetírás talán legnagyobb deficitje, hogy megszületése óta képtelen definiálni azt az államalakulatot, amely majdnem ezer évig múltjának kereteit adta. Olyan megoldhatatlan feladatot jelent ez számára, hogy még annak elnevezésében sem sikerült konszenzusra jutnia: a magyar történeti irodalomban is meggyökeresedett *Német-római Birodalom* elnevezés (*Deutsch-römisches Reich*) ugyanis annyira nehezen tartható, hogy a német történészszakma szinte egyáltalán nem is használja. Így vagy a kortársak által is alkalmazott *Szent Római Birodalom* (*Heiliges Römisches Reich*) – „teljes nevén” a 15. századtól: *Német Nemzet Szent Római Birodalma* (*Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation*) – kissé patetikus terminust, vagy egyszerűen csak a *Régi Birodalom* (*Altes Reich*) kifejezést alkalmazza rá. A helyzet komolyságát mutatja, hogy egy, a birodalom historiográfiájáról és kutatásának lehetséges új útjairól rendezett konferencián Heinz Schilling is csak egy többsoros címben tudta azt körülírni.⁹ Előadásában pedig több szempontból is kétségbe vonta, hogy a birodalmat a szó mai értelmében *államnak* lehetne tekinteni. Ugyanis a birodalom, noha képes volt fegyveresen megvédeni magát ellenségeitől, nem rendelkezett olyan, központi irányítású hadsereggel, mint szomszédai. De nem volt egységes külpolitikája sem: nemcsak a császár, hanem a birodalmi gyűlés sem volt képes monopolizálni a birodalom külügyeit. A gazdasági irányítás sem volt központosítva, a birodalom ebben is különbözött a kora újkor államaitól. De még szilárd határokkal sem rendelkezett: kiterjedését a peremterületek rendjeinek a birodalmi gyűlésen történő megjelenése (később képvisellete), illetve távolmaradása és részben ezzel összefüggésben a határ menti területek hűbéri függésének változása is befolyásolta. Schilling természetesen a felekezeti szempontot sem hagyja ki érvei közül. Szerinte az állammá válás ellen hatott, hogy sem a császár rekatolizációs politikája, sem pedig a reformáció nem tudott győzedelmeskedni a birodalomban, így egyrészt a „régí egyház” főpapjainak is sikerült megőrizni máshol nem tapasztalt mértékű világi hatalmukat, másrészt a protestáns rendek állami szerepe is meggyökeresedett. A felekezeti kérdés-

8 Ute Frevert: *Neue Politikgeschichte: Konzepte und Herausforderungen*. In: *Neue Politikgeschichte. Perspektive einer historischen Politikforschung*. Hrsg. v. Ute Frevert–Heinz-Gerhard Haupt. Campus, Frankfurt am Main, 2005. 7–25. Lásd továbbá a kötet többi tanulmányát.

9 Heinz Schilling: *Das Alte Reich – ein teilmodernisiertes System als Ergebnis der partiellen Anpassung an die frühmoderne Staatsbildung in den Territorien und den europäischen Nachbarländern*. In: *Imperium Romanum – Irregulare Corpus – Teutscher Reichs-Staat. Das Alte Reich im Verständnis der Zeitgenossen und der Historiographie*. Hrsg. v. Matthias Schnettger. Zabern, Mainz, 2002. (VIEG Abteilung für Universalgeschichte, Beiheft 57.) 279–291.

sel összefüggésben pedig fontosnak tartja azt is hangsúlyozni, hogy megmaradt a birodalom szakrális, üdvtörténeti funkciója: a kortársak vélekedése szerint a *Sacrum Romanum Imperium* fennállása volt a garancia arra, hogy a világ sorsa nem a káoszba süllyedés lesz.¹⁰ És ez nemcsak a német nép jövőjét jelentette – ezért különbözött például a hollandok mint Izrael új népének felfogásától –, hanem az egész keresztény világ sorsát. Heinz Schilling szerint tehát a birodalom ugyan története során képes volt részleges modernizációra, de nem tudott elindulni a modern állammá válás útján.¹¹

Ezek után nem csoda, hogy a „Régi Birodalom” a német nép történeti emlékezetében sem tudta megtalálni a megfelelő helyet: a poroszos „kisémet” szemlélet diktálta negatív értékelést elsöpörte a két világháború súlyos történelmi tapasztalata, és a német fejedelemségek egységének mint a szövetségi köztársaság előképének láttatása sem hozott átütő sikert.¹² Nem meglepő tehát, hogy egyre többen emelik fel a szavukat annak érdekében, hogy a birodalmat valami egyedi, a többi európai államalakulathoz nem hasonlítható jelenségnek tekintsék. Ez a különleges szemlélet pedig elméletért kiált.

A birodalmi alkotmány mint szimbólumrendszer

Az előzőekben röviden ismertetett kultúrtörténeti megközelítésnek a birodalom alkotmánytörténetére vonatkozó alkalmazását oroszán részben Barbara Stollberg-Rilinger végezte el, és ezzel a kora újkor kutatásában a kultúrtörténeti megközelítés legfőbb szószólójává vált. Számos, a téma rész kérdéseivel és elméleti megközelítéseivel foglalkozó tanulmánya után 2008-ban jelentette meg monográfiáját a „császár régi ruháiról”.¹³ Az Andersen híres meséjének kifordításával választott cím igen találó, már csak azért is, mert a mű egyik központi témája a kora újkor császárkoronázások, helyesebben a római király koronázásának vizsgálata,¹⁴ melyen a leendő uralkodó köztudottan a Nagy Károly öltözékének tulajdonított ruhadarabokat viselte.

A szerző álláspontja szerint a történeti kutatás hosszú ideig alapvetően hibásan állt hozzá a birodalomhoz és annak alkotmányához. Alkotmányon az amerikai függetlenségi háború és a francia forradalom óta olyan, politikai irány-

10 Vö. *Kontler László*: William Robertson. Skót történetek és német identitások. Fordítás és recepció a felvilágosodás korában. *Korall* 7. (2006) 23. sz. 133–154.

11 Schilling, H.: i. m. 289–290.

12 A kérdéstről bővebben: *Matthias Schnettger*: Von der „Kleinstaaterei” zum komplementären Reichs-Staat. Die Reichsverfassungsgeschichtsschreibung seit dem Zweiten Weltkrieg. In: *Geschichte der Politik. Alte und neue Wege*. Hrsg. v. Hans-Christof Klaus–Thomas Nicklas. Oldenbourg, München, 2007. 129–153.

13 *Barbara Stollberg-Rilinger*: Des Kaisers alte Kleider. Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches. Beck, München, 2008.

14 A téma tárgyalása a magyar szakirodalomban: *Vajnági Márta*: A Szent Római Birodalom jólétének záloga. A német-római császár megválasztása és megkoronázása egy 1746-os nyomtatvány tükrében. *Világtörténet* 26. (2004) 1–2. sz. 3–30.

elvek szerint konstruált alaptörvényrendszert és mindenekelőtt egyéni alapjoggyűjteményt értettek, amelyet egy írott chartában foglaltak össze. Ez az alkotmányfelfogás, amely alapjában véve még ma is létezik, a legfontosabb normák *absztrakt rendszerét* képzeli el, az állam írásba foglalt alapvető rendjét, amely az állami szervek működését szabályozza, a polgárok jogait és kötelességét határozza meg. A modern alkotmányok fontos jellemzője, hogy szövegek, még hozzá publikált, nyomtatott szövegek. A hagyományos alkotmánytörténeti kutatás sokáig ebből a fogalomból indult ki, akkor is, ha tudta, hogy a közép- és kora újkorban nem létezett ilyen írott alkotmányszöveg. Mégis sokszor úgy elemezték a modern kor előtti alkotmányokat, mintha azok is absztrakt normarendszerek lennének, amelyeket a törvényhozó kiadott és írásba fektetett. Amikor a történész olyan kategóriákról beszél, mint alkotmány, állam, szuverenitás stb., akkor olyan fogalmakat használ, amelyek a modern kor előtt még nem léteztek, vagy egészen mást értettek rajtuk. Így ezekkel a fogalmakkal nem lehet korábbi korszakok struktúráit jellemezni. Sok olyan kérdés, amelyet a mai történész feltesz, azért fut vakvágányra, mert nem lehet megválaszolni. Olyan fogalmi precizitást követel meg ugyanis, amelyet a korabeli cselekvők nem ismertek. Tipikusan félrevezető gondolkodás az, amikor a történész azon panaszkodik, hogy a források nem fogalmaznak elég világosan, ehelyett tele vannak reprezentatív külsőségekkel. Pedig éppen ezek a rituálék jellemzőek a modern kor előtti időre.

Ezeket a rituális külsőségeket a történetírás hagyományosan a „kultúra” tárgykörébe sorolta. Bár néha jelezte, hogy a korabeli ember számára különleges fontossággal bírtak, de külön kezelte a „tulajdonképpeni” politikától. Vagyis saját kora „szürke öltönyös” politikáját vetítette vissza a kora újkorra. Ekkor azonban még nem létezett ilyen autonóm politikai rendszer, még nem vált el egymástól a társadalmi, gazdasági és a vallási rend. A birodalom tagjai közötti viszony nem volt anonim és absztrakt, mint a modern állam tisztségviselői között, sokkal inkább személyes összefonódáson, sőt rokonságon alapult, vagyis „*jelenléti kultúra (Präsenzkultur)*” volt, amely elsősorban a résztvevők személyes megjelenésén, kevésbé az írásbeli kommunikáción és a képviseleten nyugodott. Ezt a rendszert az jellemezte, hogy alapvető struktúráit bizonyos ünnepélyes alkalmakkor szimbolikus-rituális módon meg kellett jeleníteni.

Stollberg-Rilinger azonban hangsúlyozza, hogy a birodalom nem csak szimbólumokból és rituálékból állt. Legalább ilyen fontosak azok a jogi szabályozások, amelyek a törvényekben vagy szerződésekben nyilvánultak meg, vagy a közösség számára kötelező érvényű (bírói) döntések stb. voltak. Ezek közül azonban a szimbolikus-rituális forma a legarchaikusabb, mely az idő előrehaladtával nemhogy veszített volna jelentőségéből, hanem egyre komplexebbé vált. Ezeket a politikai rituálékat pedig leginkább a legfőbb politikai fórumon, a birodalmi gyűlésen lehet nyomon követni.¹⁵

A birodalmi gyűlés megítélése a birodalom egészéről alkotott kép változásával párhuzamosan jelentősen módosult az elmúlt évtizedek német történetírás-

15 Stollberg-Rilinger, B.: Des Kaisers i. m. 12–16.

sában. Míg korábban a vesztfáliai béke utáni, különösen pedig az 1663 óta működő „örök birodalmi gyűlést (*Immerwährender Reichstag*)” olyan, politikai szempontból terméketlen területnek tekintették, amely csak az Ausztria és Brandenburg(-Poroszország) közti hatalmi harc kulisszájául szolgált, ez a kép az elmúlt évtizedekben jelentősen megváltozott. Anton Schindling egész monográfiát szentelt a birodalmi gyűlés 17. század közepi átalakulásának,¹⁶ és Karl Otmar von Aretin is hangsúlyozta a gyűlés politikai értékét a vesztfáliai béke és a napóleoni háborúk közti időszakban. Szerinte különösen a kis és közepes fejedelemségek számára volt fontos a gyűlés működése, mert így biztosíthatták jogukat a nagy politikai és katonai nyomása ellen. Sőt a vesztfáliai béke értelmében a császár a birodalmi gyűlés nélkül nem is kormányozhatta magát a birodalmat. Ez magyarázza az „örök gyűlés” létrejöttét is.¹⁷ A gyűlés szerepe tehát felértékelődött a birodalom 17–18. századi történetével foglalkozó munkákban, a gyűlésen zajlott ceremóniális, rituális jelenetek vizsgálata azonban továbbra is kimaradt a kutatás látóköréből.

Az európai és különösen a birodalmi államrend hierarchikus és rituális elemeire Barbara Stollberg-Rilinger mellett Matthias Schnettger is rámutatott. Ezek mindenekelőtt a hűbéri keretek kora újkori továbbélésében jelentkeztek. Noha a kutatás nem fordít rájuk komoly figyelmet, a hűbéri birtok adományozásának (*Belehnung*) szertartása a kora újkor századaiban is megmaradt. Igaz ugyan, hogy ez a 16. századtól már nem a birodalmi gyűlésen történt, de a jelentősebb hűbéri birtokokat továbbra is a császár adományozta, a kisebbeket pedig a birodalmi udvari tanács. Hogy a kortársak is nagy jelentőséget tulajdonítottak a hűbéri kötelék megújításának, azt jól mutatja, hogy sokszor komoly összegeket is hajlandóak voltak áldozni rá. A rendszeren az első komoly repedések csak VII. (Wittelsbach) Károly rövid császársága idején (1742–1745) jelentkeztek, amikor Brandenburg példáját követve a többi fejedelem is sorra megtagadta a császártól a hűbéri függés testi kifejezését, vagyis a térdhajlítást. Ezt követően – természetesen nem utolsósorban a felvilágosodás hatására – a hűbéri szemlélet rohamosan vesztett jelentőségéből.¹⁸

Magát a birodalomhoz tartozást is csak ceremóniális külsőségekkel lehetett kifejezni. A kortársak is azt tekintették, de a történészek is azt tekintik birodalmi rendnek, aki megjelent (később képviseltette magát) a birodalmi gyűlésen, ott a kor szilárd hierarchikus rendszerében meghatározott helye és szavazata volt (egyéni vagy csoportosan). Tehát a birodalom politikai szereplőinek alkotmányjogi léte valójában nem volt más, mint szimbolikus cselekvés.¹⁹ Ezért

16 Anton Schindling: Die Anfänge des Immerwährenden Reichstags zu Regensburg. Zabern, Mainz, 1991 (VIEG Abteilung für Universalgeschichte 143.).

17 Karl Otmar von Aretin: Das Alte Reich 1648–1806. Bd. 1. Klett-Cotta, Stuttgart, 1993. 130–134.

18 Matthias Schnettger: Rang, Zeremoniell, Lehnsysteme. Hierarchische Elemente im europäischen Staatensystem der Frühen Neuzeit. In: Die frühneuzeitliche Monarchie und ihr Erbe. Festschrift für Heinz Duchhardt zum 60. Geburtstag. Hrsg. v. Ronald G. Asch-Johannes Arndt-Matthias Schnettger. Waxmann, Münster etc. 2003. 179–195.

19 Barbara Stollberg-Rilinger: Die zeremonielle Inszenierung des Reiches, oder: Was leistet der kulturalistische Ansatz für die Reichsverfassungsgeschichte? In: Imperium Romanum i. m. 233–246.

értékelődik fel a kultúrtörténeti megközelítés képviselői szemében a ceremóniális konfliktusok, a rangviták kérdése is. Míg általában a birodalmi politika ceremóniális megnyilvánulásait háttérbe szorítja a kutatás, addig a politikai és társadalmi pozíció körüli vitákat kifejezetten zavaró tényezőnek vagy legfeljebb nevetséges jelenetek sokaságának tekinti. Pedig főként a birodalmi gyűlés kezdetén lezajlott heves rangvitákra már régebben is felfigyeltek, ezek azonban nem kaptak komoly teret a vizsgálatokban. Karl Otmar von Aretin említett műve például egyáltalán nem foglalkozik velük, de Anton Schindling szintén hivatkozott munkájában is csak éppen előbukkan. A szerző ugyan felhívja rá a figyelmet, mint a kora újkori uralmi legitimáció egyik fontos elemére, de mégis csak néhány sort szentel a kérdésnek.²⁰ A kortárs irodalomban azonban külön tudományág foglalkozott a témával, a német kutatásban egyre fontosabb szerepet kapó *birodalmi publicisztika* (*Reichspublizistik*) 17–18. századi termését vizsgálva Barbara Stollberg-Rilinger több mint negyven olyan jogtörténeti munkát talált, amely a *jus praecedentiae* témáját dolgozta fel.²¹ A történeti kutatásnak tehát nem kell mást tennie, mint komolyan venni a kortársak érdeklődését a rangviták iránt, így közelebb jutna a kora újkori politikai és „alkotmányos” berendezkedés jobb megértéséhez.

A „hagyományos politikatörténet” tiltakozása – a politika kultúrtörténeti megközelítésének kritikája

A német történetírásban lezajlott *performative turn* természetesen nemcsak elismerő, hanem bíráló hangokat is gerjesztett. Andreas Rödder Thomas Mergel már hivatkozott tanulmányára válaszul fogalmazta meg kételyeit „Klió új ruhájáról”.²² Érvelése nyitányaként a kultúrtörténeti megközelítés premisszái mögé tesz kérdőjelet: szerinte egyrészt túlzottan korai még a nemzetállami keretek felbomlásáról beszélni, de azt a – Barbara Stollberg-Rilinger-től származó – állítást is kétségbe vonja, mely a hagyományos kulturális értékek relativitását hangsúlyozza. Stollberg-Rilinger ugyanis egyik programadónak szánt tanulmányában úgy fogalmazott, hogy a fiatal történész-nemzedék számára a keresztény kulturális hagyomány majdnem olyan idegen, mint az afrikai törzsi kultúrák hiedelemvilága.²³ Rödder emellett általában túlzásnak tartja a mindennapi élet frusztrációinak a történetírásra vetítését, és azt is

²⁰ Schindling, A.: i. m. 236.

²¹ Barbara Stollberg-Rilinger: Zeremoniell als politisches Verfahren. Rangordnung und Rangstreit als Strukturmerkmale des frühneuzeitlichen Reichstags. In: Neue Studien zur frühneuzeitlichen Rechtsgeschichte. Hrsg. v. Johannes Kunisch. Duncker & Humblot, Berlin, 1997. (ZHF Beiheft 19.) 103.: 49. jegyz.

²² Andreas Rödder: Kliós neue Kleider. Theoriedebatten um eine Kulturgeschichte der Politik in der Moderne. Historische Zeitschrift 283. (2006) 657–688.

²³ Barbara Stollberg-Rilinger: Was heißt Kulturgeschichte des Politischen? Einleitung. In: Was heißt Kulturgeschichte des Politischen? Hrsg. v. Barbara Stollberg-Rilinger. Duncker & Humblot, Berlin, 2005. (ZHF Beiheft 35.) 13.

kifogásolja, hogy ez a megközelítés a történetírást olyan posztmodern, radikális, plurális életszemléletbe viszi, amely annyira távol áll a történelem megszokott biografikus és ismeretelméleti megközelítésű szemléletétől, hogy a szakma megérthetőségének határán táncol. Az elmélet közérthetőségével kapcsolatban különösen komoly kritikát fogalmaz meg: számon kéri mindenekelőtt olyan fogalmak tisztázását és precizitását, mint politika, állam, szimbólum stb. Eklektikusnak tartja továbbá az elméleti szerzők hivatkozását, ráadásul, megítélése szerint, bizonyos szerzők „ex cathedra” beszélnek, ahelyett, hogy érveiket ütköztetnék. Már kifejezetten Mergel írására hivatkozva kifogásolja, hogy a kritika alá vett „hagyományos” politikatörténeti megközelítést érvrendszerének túlértékelésével, valamint olyan klasszikus szerzők sztereotip idézésével próbálja diszkreditálni, mint Leopold von Ranke. Mintha az azóta eltelt időben nem születtek volna említésre érdemes eredmények a hagyományosnak tekinthető politikatörténetben. A legfontosabb kritikai elem azonban a kultúrtörténeti megközelítésnek az a hiányossága, hogy a „miért” helyett a „hogyan” típusú kérdéseket teszi vizsgálatának középpontjába, mellőzve ezzel a történetírásnak azt az általánosan elfogadott feladatát, hogy az események közötti oksági összefüggéseket tárja fel.

Rödder is elfogadja azonban, hogy a politika kultúrtörténete olyan kérdésekre világít rá, amelyek fontosak a vizsgálat során: alkotmányformák, diskurzusok, nyelvek, reprezentáció, szimbólumok, gesztusok. Ez azonban nem teljesen új dolog, de a klasszikus történettudomány valóban nem foglalkozott szisztematikusan az emberi cselekedetek konstruált és diszkurzív tulajdonságával (kollektív tapasztalat, képzettársítás, értelmezési konfliktusok, a kora újkorban vélhetően nagyobb szerepet játszott reprezentáció, rituálé, szimbolikus aktusok stb.). A kulturális politikaszemlélet azonban Rödder megítélése szerint nem foglalkozik a „kemény témák” kommunikatív konstrukción túli szintjével: tematikus tartalmakkal, konkrét cselekvésekkel, a döntések meghozatalával, különösen a gazdaságpolitika vagy a közigazgatás terén. A klasszikus és kulturális politikatörténet eltérő jelentésszinteken dolgozik, így különböző magyarázó kapacitással rendelkezik. De a két szint között van kapcsolat és átjárás. Szerinte ezzel kellene foglalkozni.²⁴

Még inkább explicit módon tiltakozik a kultúrtörténeti megközelítés kizárólagossága ellen Hans-Christof Kraus és Thomas Nicklas abban a bevezető tanulmányban, amely egy, a „hagyományos” politikatörténet védelmében rendezett konferencia tanulmánykötetében látott napvilágot.²⁵ A szerkesztőpáros a politika olyan fogalma mellett kötelezi el magát, amely kevésbé a szimbólumokra koncentrál, inkább a döntéseket állítja a középpontba. Fontosnak tartja, hogy a *hatalom* és az *uralom* kérdése ismét a történelem központi kihívásává váljon, mert ezektől nem lehet tartósan eltérni anélkül, hogy a politika tárgyától el ne térnénk. Ha politikáról van szó, akkor ontológiai és antropológiai meghatározások kerülnek képbe. A normák és praktikák, valamint a különböző világ- és emberszemlé-

²⁴ Rödder, A.: i. m. 686.

²⁵ Hans-Christof Kraus–Thomas Nicklas: Einleitung. In: Geschichte der Politik i. m. 1–12.

letek között minden történész megtalálhatja a maga pozícióját. Éppen ezért érvelnek a politikatörténet megközelítésének pluralitása mellett, túl az elméleti summázásokon és nagyszabásúan beharangozott „paradigmaváltásokon” vagy „fordulatokon (*turns*)”, amelyeknek az a veszélyük, hogy skolasztikus beszűküléssel vagy egyoldalú vitakényszerrel kapcsolódnak össze. A szerkesztők hitet tesznek azon meggyőződésük mellett, hogy a régi és az új utak egyaránt a történettudományi megismerés céljához vezetnek, ha kutatói komolysággal és metodikai precízióval végzik azokat. Az „új politikatörténet” vagy a „politika kultúrtörténete” megközelítés jogosságát ők sem vitatják, de megítélésük szerint kritikusnak kell lennünk, ha vele a „hagyományos” vagy „konvencionális” politikatörténetet állítják láthatóan lekicsinylően szembe. Nem lebecsülendő a szimbólumok és a képzetársítások jelentősége a politikában, de a kulturális megközelítés egy ponton nem vezet eredményre, nevezetesen a hatalom kérdésében. Az állam és az intézmények konstrukciók. A hatalom és a mögötte álló erők azonban nem ragadható meg kizárólagosan kultúratudományi megközelítéssel. Legalábbis eddig nem sikerült integrálni a kultúrtörténet „interdiszciplinájába”. *„Addig pedig, amíg a »politika kultúrtörténetének« nem sikerül egy, a »hagyományos« politikatörténet számára Thuküdidész óta általánosan elfogadott központi kategóriát a modelljébe integrálni, minden triumfalizmus korainak tűnik*²⁶ – fogalmazzák meg kemény szavakkal határozott álláspontjukat a szerzők.

A politikai kultúra története

Az Andreas Rödder, valamint a Hans-Christof Kraus és Thomas Nicklas szerzőpáros által felvetett kritikai megjegyzések között számos megfontolandót találni. A közérthető megfogalmazás és a világos érvelés általánosan elfogadható elvárásai mellett a „politika kultúrtörténete” vagy az „új politikatörténet” kizárólagosságra való törekvése valóban nehezen igazolható. Barbara Stollberg-Rilinger úgy fogalmaz, hogy „minden történelem kultúrtörténet, illetve akként tematizálható”.²⁷ Rödder szerint az *illetve* szócskán nagy hangsúly van. Kiegészíteni vagy kizárni akarja az új megközelítés a régit?²⁸ De Ute Daniel és Achim Landwehr is a különböző megközelítések harcos szembeállítására foglalt állást: „a tudomány szükségyszerűen veszít értékéből, ha küzdősportként értelmezik” – írja utóbbi,²⁹ előbbi pedig még egyértelműbben fogalmaz, mert szerinte a kultúrtörténet nem valami harci öltözék, amellyel a ringbe szállunk, hogy más megközelítéseket legyőzzünk.³⁰ Thomas Nicklas egy másik, szintén a politika kultúrtörténeti megközelítését kritizáló írásában még nyomatékosabban hívja fel a figyelmet arra, hogy az új

26 Kraus, H.-Ch.–Nicklas, Th.: i. m. 4.

27 Stollberg-Rilinger, B.: Einleitung i. m. 11.

28 Röddel, A.: i. m. 657.

29 Landwehr, A.: Diskurs i. m. 79.

30 Daniel, U.: Compendium i. m. 15.

elmélet felvállaltan abba, az Annales-iskola teremtette hagyományba illeszkedik, amely küzdelmet kíván folytatni a történelem hagyományos megközelítései ellen.³¹ Thomas Mergel már idézett hasonlata a múlt vizsgálatáról, amelynek szerinte az Amazonas menti törzsek megfigyeléséhez kell hasonlítania, szintén vet fel kételyeket. Hiszen a jelen és a múlt politikája között akaratlanul is számos kapcsolódási pontot találunk, a későbbi korok politikájának megértésében pedig kifejezetten fontos szerepet játszik kialakulásának története. Végül a keresztény kulturális hagyomány és az afrikai törzsi kultúrák hiedelemvilágának ismerete között húzott párhuzam bizonyosan nem csak Andreas Rödder számára tűnik erőltetettnek. De még elgondolkoztatóbb az a kétely, vajon túlsúlyba kerülhet-e a *hogyan* kérdése a *mit* és a *miérttel* szemben a történelmi kutatásban.³²

Másrészt azonban a politika kultúrtörténeti megközelítésével valóban olyan kérdésekre kaphatunk választ, amelyeket „hagyományos” magyarázatokkal egyszerűen nem tudunk megoldani. A kérdést körüljárva Birgit Emich hívta fel a figyelmet arra, hogy a kultúrtörténeti megközelítésnek nemcsak a ceremóniákra, mítoszokra és szimbólumokra kell figyelnie, hanem a politika mindennapjaira is. Vagyis a *politikai kultúra* vizsgálatára. Birgit Emich elveti Mergel ez irányú negatív értelmezését: szerinte a politikai kultúrán valóban nem norma-rendszert kell értenünk, vagyis nem létezik „jó” vagy „rossz” politikai kultúra, de az nem is csak díszítőelemet jelent, amelyet külön lehetne választani a „valóságos” politikától. A fogalom meghatározásához Birgit Emich Christian Fennert hívja segítségül, aki politikai kultúrán azoknak az írott és íratlan kódoknak az összességét érti, amely a társadalom tagjai számára szabályozza a politikai cselekvést. Ilyen értelemben tehát minden társadalom rendelkezik politikai kultúrával, hiszen valamilyen módon műveli (*colere*) a politikát.³³ Birgit Emich konkrét történelmi példát is hoz álláspontjának alátámasztására: a Pápai Államnak azt a törekvését, hogy a 16. század végén Ferrarát és Bolognát integrálja. A törekvés Bologna esetében sokkal nehezebbnek bizonyult, mint Ferraráéban, ezt pedig Birgit Emich szerint a hasonló intézményrendszer és gazdasági környezet mellett nem lehet mással magyarázni, mint hogy a bolognai republikánus hagyományokat sokkal nehezebb volt a Pápai Állam érdekében befolyásolni, mint a ferrarai udvari kultúrát.³⁴ Vagy egy másik, idekívánczó európai példát említve: az 1647-ben a holland Egyesült Tartományokban akkreditált francia követ, Abel Servien kétségbeesett levelekkel bombázta megbízóit, arra panaszkodva, hogy képtelen kiigazodni a független Hollandia döntéshozatali rendszerében. Nem tudja, mikor és kihez forduljon, és nem érti, miért tart olyan sokáig a (harminczéves) háború szempontjából kulcsfontosságú döntések meghozatala. Ráadásul

31 Thomas Niklas: Macht – Politik – Diskurs. Möglichkeiten und Grenzen einer Politischen Kulturgeschichte. Archiv für Kulturgeschichte 28. (2004) 1–25.

32 Rödder, A.: i. m. 686.

33 Christian Fenner: Politische Kultur. In: Wörterbuch Staat und Politik. Hrsg. Dieter Nohlen. Piper, München, 1996⁴. 565.

34 Birgit Emich: Frühneuzeitliche Staatsbildung und politische Kultur. Für die Veralltäglicung eines Konzepts. In: Was heißt Kulturgeschichte i. m. 191–205.

nagyon bizalmatlan volt vendéglátóival szemben, ami nem csoda: a francia abszolút monarchiából érkező diplomata érthetetlennek, sőt gyanúsnak találta a köztársasági intézményrendszer működését.³⁵ Mi ez, ha nem a két különböző politikai kultúra feloldhatatlannak látszó ellentéte?

Wolfgang Reinhard is Fenner definícióját használja a politikai kultúra fogalmának meghatározására, és ő is fontosnak tartja annak tanulmányozását. Ezzel összefüggésben hangsúlyozza, hogy az európai kultúra kiterjedése évszázadokon keresztül a latin nyelv és a latin kereszténység elterjedési területével esett egybe, ezért a politikai kultúra tanulmányozása sokáig nem választható el a nyugati egyház történetétől. Nem szerencsés tehát – tehetjük hozzá Reinhard érveléséhez –, ha a kora újkort kutató történész számára olyan idegen a keresztény kulturális hagyomány, mint az afrikai törzsek hiedelemvilága. Reinhard szerint a politikai kultúrát végső soron a politikai gyakorlat szülte meg, ha tehát ezt akarjuk megismerni, akkor az európai politikai gyakorlatát kell szemügyre vennünk, ahelyett, hogy elméleti vitákat folytatnánk a szimbólumok szerepéről, és ott is szimbólumot keresnénk, ahol azt nehéz lenne kimutatni („pipe is sometimes only a pipe” – idézi Bob Scribner). Eközben pedig nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy ez az európai politikai kultúra soha nem vegytiszta formában, hanem a helyi gyakorlatokban létezik. *„A valóságban a latin Európa történetében nemcsak politikai eszmék és az egyház, a monarchia, valamint a rendiség intézményi variációjának tömkelegével találkozunk, hanem gyakorlati politikai magatartásformák variációival is, amelyek nem utolsósorban ezeknek az eszméknek és intézményeknek a változatos alkalmazásában artikulálódnak.”* Erre példaként V. Károlynak az 1548. évi augsburgi birodalmi gyűlés utáni politikáját hozza fel, amikor szisztematikusan kiszorította a céhek képviselőit a városi tanácsokból, helyükbe patríciusokat ültetve. Ezt a német történetírás általában valláspolitikai okokkal magyarázza, pedig úgy is tekinthető, mint a Károly többi országában már meglévő gyakorlatnak a német területekre történő, a helyi viszonyoknak megfelelően módosított átültetése.³⁶

A politikatörténet kultúrtörténeti megközelítése tehát – összegezhettük vizsgálódásunk eredményeit – a politika történetének új belátásaira vezethet bennünket. Nem kell minden történelmet kultúrtörténetként olvasni, és arra sincs szükség, hogy a „hagyományos” politikatörténetet felváltsa az „új” politikatörténet. A politikára, különösen a politika intézményeire vonatkozó kérdések jó részét nehéz lenne kizárólag az imént felsorolt kultúrtörténeti eszközökkel megválaszolni. Egyértelműbben fogalmazva: Barbara Stollberg-Rilinger izgalmas eredményei a német rendi politika szimbolikus tereiről és kommunikációjáról nem véletlenül azután születtek meg, hogy az előtte járó történészgenerációk

35 Michael Rohrschneider: Die beargwöhnte Republik. Die politische Kultur der Vereinigten Niederlande in den Gesandtschaftsberichten des französischen Gesandten Abel Servien (1647). In: Diplomatie, Medien, Rezeption. Aus der editorischen Arbeit an den Acta Pacis Westphalicae. Hrsg. v. Maria-Elisabeth Brunert–Maximilian Lanzinner. Aschendorff, Münster, 2010. (Schriftenreihe der Vereinigung zur Erforschung der Neueren Geschichte 32.) 183–209.

36 Wolfgang Reinhard: Was ist europäische politische Kultur? Versuch zur Begründung einer politischen Historischen Anthropologie. Geschichte und Gesellschaft 27. (2001) 593–616.

feltárták a birodalmi gyűlés intézményének működését. A politika kultúrtörténeti megközelítésével azonban a „mit” és a „miért” mellett a „hogyan” is hangsúlyosabban bekerül a kutatás látókörébe.³⁷

Egy példa a kora újkori magyar rendi politika kultúrtörténeti megközelítésének lehetőségére: az 1712. évi diéta és forrásai

Az 1712. évi diéta tálcán kínálja a kultúrtörténeti megközelítési lehetőségek alkalmazását: ez volt a szatmári kompromisszum utáni első rendi gyűlés, ahol az egy évvel korábbi „békefeltételeket” a gyakorlatba átültették, ráadásul itt került sor I. József hirtelen halála miatt öccse, III. Károly koronázására is. A diéta megnyitáskor és a koronázáskor elhangzó beszédek, valamint a ceremóniális aktusok bővelkednek az udvar és a rendek új alapokra helyezett együttműködésének hangsúlyozásában. Egyúttal az 1712. évi diéta az 1708 és 1715 között zajlott országgyűlés egyik ülészaka is volt, ahol a török kiűzése utáni új politikai, társadalmi és gazdasági helyzetben a rendek heves pozícióharcokat vívtak régi vagy újonnan szerzett hatalmuk biztosítása érdekében és annak gyakorlati kifejezéséért. Különösen igaz ez a katolikus klérusra, hiszen az egyházi rend számára komoly megerősödést hozott a katolicizmus 18. század eleji térnyerése.³⁸ A következőkben mégsem elsősorban ezekkel a kérdésekkel kívánok foglalkozni, hanem azt szeretném bemutatni, hogy milyen segítséget nyújt a kultúrtörténeti megközelítés alkalmazása a diétáról fennmaradt források értelmezésében.

A kora újkori országgyűlések tevékenységét vizsgáló kutatás a kezdetektől fogva felismerte, hogy a törvénycikkek és az azok előkészítésére vonatkozó dokumentumok (vagyis az országgyűlési akták) mellett kiemelt fontosságú a narratív források, azaz az országgyűlési naplók áttekintése, hiszen a döntéshozatalról, az egyes álláspontok kiformalódásáról ez a forráscsoport ad tájékoztatást. A korszakban szokássá vált, hogy „hivatalos” napló készüljön az országgyűlés, pontosabban az alsótábla tárgyalásairól, melyet a résztvevők diktátúra, vagyis közös diktálások alkalmával ismerhettek meg. Emellett azonban számos követ készített magánnaplót is, melybe saját feljegyzéseit, megfigyeléseit rögzítette. Nem meglepő, hogy ezek sokszor nagymértékben eltérnek az alsótábla „hivatalos” álláspontjától, valamint számos olyan eseményt is megörökítenek, amelyek nem lennének megismerhetők az előbbi forrástípusból.

Az 1712. évi országgyűlési ülészaknak azonban a mai napig nem ismerjük a „hivatalos” naplóját. Vagy nem is készült ilyen dokumentum, vagy nem maradt fenn. Ebben az esetben felértékelődik a magánnaplók szerepe. Ezekkel azon-

37 Hasonló eredményre jutott Szijártó István is a dolgozatom elején hivatkozott tanulmányában: az intézmény-, társadalom- és kultúrtörténeti megközelítés együttesen vezethet a 18. századi rendi politika jobb megértéséhez. *Szijártó I.: A „konfesszionális rendiségtől” i. m. 58–59.*

38 A kérdés részletes elemzését egy hamarosan megjelenő kiadványban végeztem el (Egy morva szerzetes a pozsonyi diétán. Adalékok az 1708–1715. évi országgyűlés történetéhez).

ban komoly baj van: tartalmuk nagyon eltérő. Ennek leglátványosabb jele, hogy néha az ülésnapok dátuma sincs fedésben egymással, ha azonban ezen a téren többé-kevésbé összhangot is lehet teremteni, az egyes ülésnapokon tárgyalt ügyek akkor is nagyon gyakran eltérnek egymástól.³⁹ Az összevisszaságot valamelyest tisztázza egy, az országgyűlési kutatás számára eddig ismeretlen napló, melyet egy ciszterci szerzetes, Hermann Engelbert készített megbízója, a pásztói apáti címet is viselő, ezért a magyar rendiség tagjai közé felvett velehrádi ciszterci apát számára,⁴⁰ hiszen beszámolója az 1712. évi ülések kronológiáját tekintve egy ideig együtt halad az egyik ismert naplóval, nevezetesen a Lányi Pál gömöri alispán neve alatt fennmaradt feljegyzésekkel. De nemcsak azért nem oszlatja el eddigi kételyeinket, mert az ülészak utolsó, leginkább kérdéses hónapjáról szerzője Pozsonyból történt távozása miatt egyáltalán nem szól, hanem mert azelőtt is sokszor más kérdésekre összpontosít, mint a másik forrás. Bár sok „országos” ügyet, mint a bírósági és a közigazgatási reform kérdését, vagy az országgyűlés elején tárgyalt hitlevél körüli vitákat P. Engelbert is érinti, de ezeknek sokkal kisebb jelentőséget tulajdonít, mint a katolikus egyháziakat szerinte leginkább foglalkoztató kérdéseknek. És itt sem az eddigi kutatásból már jól ismert, a katolikus és protestáns követek közötti vallásügyi vitákat tárgyalja részletesen,⁴¹ hanem az egyházi renden belüli konfliktusokat, mindenekelőtt az egyes szerzetesrendek képviselői között kialakult pozícióharcokat. Emellett számos olyan személyes megjegyzést is feljegyez, amely az országgyűlés működésébe, a rendek vélt vagy valós szándékaiba adnak betekintést.

Az egyes naplók közötti nagymértékű eltérést, a nyilvánvaló tévedéseket leszámítva – hiszen például az alsótáblai ülések időpontja tekintetében csak az egyik állítás lehet igaz – nem igazán tudjuk másként értelmezni, mint hogy az egyes szereplők teljesen másként élték meg a rendi gyűlésen történeteket. Az alsótáblai rendiség legerősebb oszlopa, a vármegyei nemesség sorai közül való gömöri alispánt természetesen a magyar rendek számára kulcsfontosságú reformok sokkal jobban érdekelték, mint a magyar ügyekben ugyan nem járatlan, de abban kevésbé érdekelt morva szerzetest. A vallásügyi viták kimenetele is érthető módon a kisebbséghez tartozó evangélikus nemest foglalkoztatta jobban, mint a többségi valláshoz kötődés biztonságában élő egyházfit. A klérus tagjai közti civódásokat viszont a ciszterci szerzetes vette sokkal komolyabban, hiszen ez rendje magyarországi jövője szempontjából kiemelkedő fontossággal bírt.

Nagy bajban lennénk, ha az 1712. év történéseit kizárólag az említett morva szerzetes naplójából ismernénk, de megítélésem szerint az is hiba lenne, ha – úgymond kisebb forrásértéke miatt – figyelmen kívül hagynánk P. Engelbert

39 Szijártó M. István: Az országgyűlési naplók forrásértéke – avagy a történelem mint konstrukció. In: Szijártó M. István: Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről. Universitas, Bp., 2006. 242–254.

40 Lásd 38. jegyz.

41 Lásd mindenekelőtt Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai: a reformatiótól kezdve. IV. köt. Magyarországi Protestansegyelet–Hornyánszky V., Bp., 1897 (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai).

feljegyzéseit. Az országos politika *mit* és *miért* kérdéseire ugyan lényegesen kevesebb válasszal szolgál, mint Lányi Pál naplója, de segít annak megértésében, hogy a magyar rendiség egy másik csoportjához tartozó résztvevője *hogyan* élte meg a diéta hétköznapjait; milyen kérdések foglalkoztatták és miként látta a rendi gyűlés működését „alulnézetből”. Az általa rögzített, kléruson belüli pozícióharc pedig, Barbara Stollberg-Rilinger kutatásait alapul véve, az „első rend” szerkezetét tárják fel előttünk. Összességében tehát a morva szerzetes feljegyzései a 18. század eleji politikai kultúra jobb megértéséhez járulhatnak hozzá.

A kora újkori rendi politika vizsgálatához tehát fontos segítséget nyújt a kultúrtörténeti megközelítés, ennek gyakorlati megvalósításához pedig hasznos támpontul szolgálhatnak a német kutatás eredményei és a „politika kultúrtörténetéről” zajlott vita tanulságai.

ANDRÁS FORGÓ

THE CULTURAL HISTORY OF POLITICS THE DEBATE OVER A “GERMAN” THEORY AND ITS LESSONS

In the late nineties German historiography developed an interest in cultural historical approaches. Inspired by the cultural turn, recent studies on political history discuss their subject with a completely new focus, breaking with the concerns and methods of “conventional” history writing. In the early 2000s the new theory resulted in a serious debate amongst German historians, which questioned the viability of the new theoretical approach. Considering the increasing impact of cultural-historical view of politics in Hungary, this paper aims to present the debate in Germany to the Hungarian audience through some convincing examples. It also attempts to apply the results of the dispute on an 18th century Hungarian case-study.